

низьке глиняне біконічної форми пряслице та інші речі (рис. 4, 14—18, 20, 24).

Численні середньовічні матеріали виявлено під час розкопок Мезинського городища, але їх опис потребує окремої публікації.

О. Н. МЕЛЬНИКОВСКАЯ

**Поселение
близ с. Свердловка
на Черниговщине**

Резюме

В статье публикуются материалы о новооткрытых памятниках юховской (VI—V вв. до н. э.) и роменской (VIII—X вв. н. э.) культур, обнаруженные в ходе обследований 1967—1968 гг. в Черниговском Подесенье. В частности, в научный оборот вводятся материалы группы городищ, расположенных между селами Мезин и Свердловка (б. Псаревка) в Коропском районе Черниговской области. Здесь собран богатый материал, относящийся ко времени раннего железного века, обнаружены остатки жилищ и хозяйственных сооружений с керамикой и инвентарем юховской и роменской культур. Кроме того, во время обследования окрестностей указанных сел автором собрана коллекция обломков посуды эпохи Киевской Руси.

А. О. КОЗЛОВСЬКИЙ

**Житла з нижнього шару
городища Башмачка
на Дніпропетровщині**

Серед пам'яток черняхівської культури значний інтерес становить єдине відоме в наш час укріплене поселення, виявлене на околиці с. Башмачка Солонянського району Дніпропетровської області. Городище було відкрито в 1953 р. Дніпрогесівською експедицією Інституту археології АН УРСР. Розкопки провадились в 1953 г. та 1971—1973 рр. Під час розкопок 1972—1973 рр. в північно-західній частині городища виявлені дві напівземлянкові споруди, які належать до початкового періоду його заселення.

Напівземлянка № 1 (рис. 1) була збудована впритул до північно-західної стіни городища. Будівля неправильної прямокутної форми, витягнута з півдня на північ. Довжина її — 8 м, ширина в південно-західній частині — близько 5 м, в північно-східній зоні вона звужується до 2,5 м. У східній стіні була невелика сходишка розміром 0,6×0,2 м, висотою 0,3 м від долівки (можливо, сходище входу). Стіни будівлі, викопані в материковій глині, простежувались на висоту 0,5—0,7 м від рівня долівки. Під ними збереглись стовпові ями. Крім того, ряд ям виявлено на деякій відстані від стін (рис. 1). Долівка перекрита сірим золистим шаром товщиною 0,05 м, який свідчить про пожежу в житлі. Місцями збереглась підмазка долівки у вигляді прошарку світло-жовтої глини товщиною 0,02 м. Особливо добре цей прошарок простежується в північній частині, де він обпалений до твердого стану. Біля стін лежав завал глиняної обмазки.

В середній частині будівлі на підлозі розташоване велике відкрите вогнище, викладене з каменів на глиняній основі. Воно також перекривалося сірим золистим шаром, а глина місцями була обпалена до червоного кольору. З північного сходу до вогнища примикала невелика квадратна яма з закругленою південно-західною стінкою. Розмір її — 0,5×0,5 м, глибина від рівня долівки — 0,3 м. В ямі знайдена нижня шелепа молодої свині.

На долівці й серед каменів вогнища зібрано 57 уламків глиняного посуду, з яких 32 належало ліпним посудинам, а 25 — кружальним. Знайдено також уламок глиняного конічного прясла, прикрашеного вдавленими півмісяцями.

На долівці напівземлянки трапилась значна кількість кісток тварин: бика, коня, кози або вівці, свині. Крім того, було знайдено кілька кістяних виробів: виготовлений з плечевої кістки гуски гольник, на поверхні якого було 10 поперечних насічок (рис. 2, 3), заляжений уламок ковзана з плюсневої кістки коня (рис. 2, 1), а також уламок відполірованої кістки. Знахідки кісток з слідами обробки були й в заповненні житла.

Напівземлянка № 2 (рис. 3) виявлена також біля північно-західної стіни городища. Будівля неправильної прямокутної форми, витягнута з північного сходу на південний захід, мала довжину 6 м, ширину в південно-західній частині — 4,4 м, в північно-східній — 3,2 м. Долівка заглиблена від сучасного рівня на 0,9 м. У центрі виявлено стовпову яму розміром $0,4 \times 0,3$ м, глибиною від долівки 0,3 м. Поруч з ямою лежала кам'яна плитка ($0,2 \times 0,2$), розколота на чотири частини, яка в свій час, можливо, використовувалась як підпора стовпа.

Стіни були обмазані шаром жовтої глини, завали якої наявні в багатьох місцях біля стін. Майже посередині будівлі простежено округлу сажисту пляму діаметром 1,2 м з включенням вуглинок і печини. Ця пляма оточена золистим шаром. У південно-західній частині будівлі було вогнище, викладене з каменів. Воно мало заглиблене в долівку на 0,1 м глиняне дно і бортики.

Південно-західна частина будівлі розташовувалась початково глибше північно-східної на 0,25 м. Згодом ця частина була підсипана землею, поверх якої простежувався шар глини товщиною 0,02—0,005 м. Можна припустити, що спочатку вогнище було на місці сажистої плями. На долівці знайдено 26 улам-

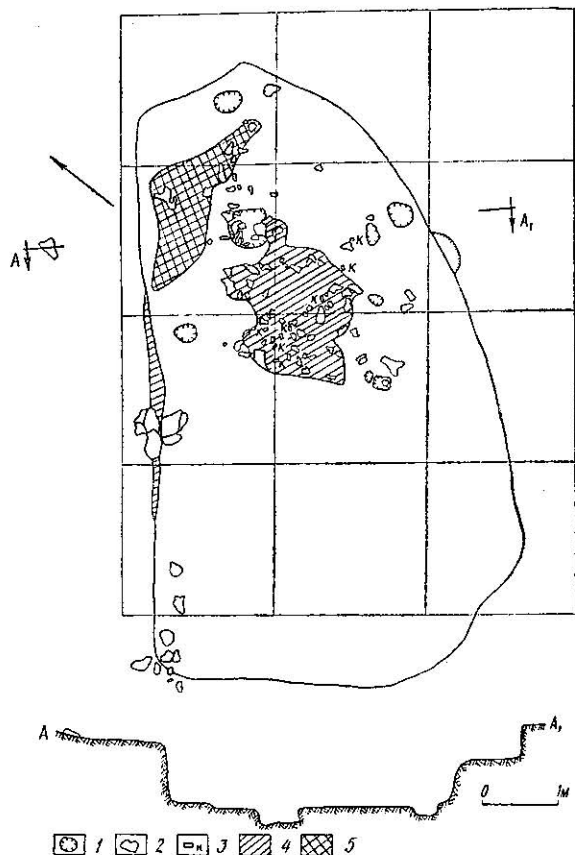

Рис. 1. План та профіль напівземлянки № 1:
1 — яма; 2 — каміння; 3 — кістка; 4 — глина; 5 — обпалена глина.

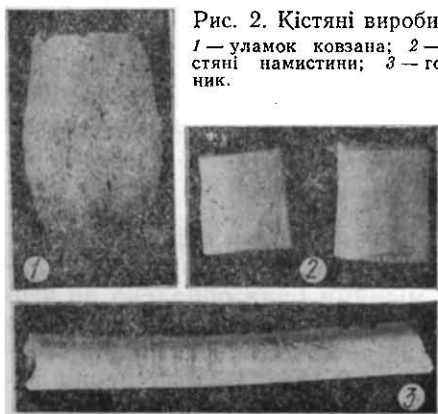

Рис. 2. Кістяні вироби:
1 — уламок ковзана; 2 — кістяні намистини; 3 — гольник.

ків глиняного посуду, з них 14 належало ліпним посудинам і 12 кружалним. Виявлено також 15 кісток тварин і ріг вівці. Крім того, трапились дві кістяні плоскі намистини (рис. 2, 2), точильний брусок і глиняне біконічне прясло (рис. 4, 3).

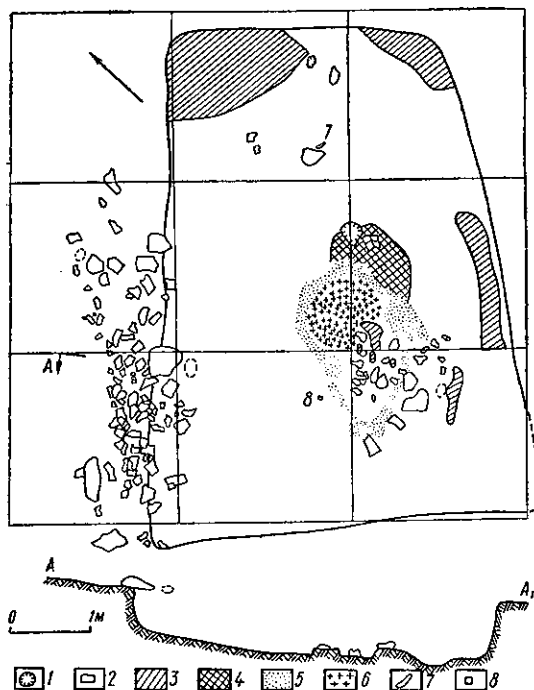

Рис. 3. План та профіль напівземлянки № 2:
 1 — яма; 2 — каміння; 3 — глина; 4 — обпалена глина;
 5 — ґрунт; 6 — сажка; 7 — ріг вівці; 8 — точильний брусок.

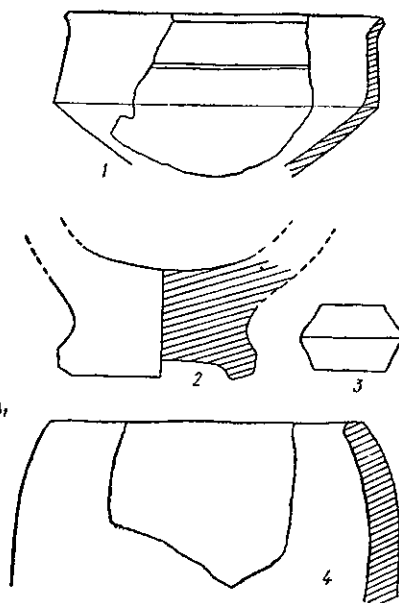

Рис. 4. Зразки керамічних знахідок з жител:

1 — уламок кружалної сіроглиняної миски з лощеною поверхнею (напівземлянка № 1); 2 — деще ліпної миски (напівземлянка № 2); 3 — прясло з напівземлянки № 2; 4 — уламок ліпного горщика з напівземлянки № 1.

Житла стовпової конструкції з відкритим вогнищем мають аналогії в інших місцях поширення черняхівської культури, зокрема на поселеннях Степового Подніпров'я¹.

Наявність в обох будівлях золистого шару, обпаленої долівки, вуглинок і шматків печини свідчить про те, що вони загинули від пожежі.

В північно-західній частині будівель заповнення їх було перекрите завалом кам'яної стіни, спорудженої навколо городища на пізнішому етапі його існування. Цей верхній шар городища датується знахідками часу розквіту черняхівської культури. Отже, ранній шар його належить до більш давнього періоду цієї культури, приблизно до початку III ст. н. е. Знахідки з описаних жител дають уявлення про характерний для нього керамічний комплекс, в якому переважав ліпний посуд з елементами пізньозарубинецької і пшеворської культур. Зокрема, з напівземлянки № 2 походить підставка грубої ліпної миски, характерної для зарубинецького та пізньоскіфського посуду (рис. 4, 2). Близькі до зарубинецької кераміки ліпні посудини з лощеною поверхнею. В напівземлянці № 1 було кілька уламків ліпних горщиків з прямими вінцями (деякі з хрупаватою поверхнею), близьких до пшеворських (рис. 4, 4).

¹ Брайчевская А. Т. Черняховские памятники Надпорожья.— МИА, 1960, № 82, с. 160; Сымонович Э. А. Памятники черняховской культуры степного Поднепровья.—СА, 1955, т. 24, с. 313.

Кружальний посуд, серед якого переважає столовий (рис. 4, 1), належить до черняхівського типу, що дає підставу відносити обидва житла до черняхівської культури.

А. А. КОЗЛОВСКИЙ

**Жилища из нижнего слоя
городища Башмачка
на Днепропетровщине**

Резюме

В 1971—1975 гг. экспедицией Института археологии АН УССР проводились раскопки на городище черняховской культуры у с. Башмачка Солонянского района Днепропетровской области. В 1972—1973 гг. были исследованы два полуземляночных жилища, относящихся к периоду первоначального заселения городища. Оба они столбовой конструкции, с открытыми очагами. Среди керамического материала преобладают фрагменты лентных сосудов. Встречаются изделия из кости. В лепной керамике прослеживаются элементы позднезарубинецкой и пшеворской культур.

**О. С. БЕЛЯЕВ
І. О. МОЛОДЧИКОВА**

**Поховання кочівників
на р. Орель**

Розвиток давньоруської держави проходив у постійній боротьбі з войовничими степовими сусідами. Протягом майже п'яти століть, з IX до XIII, її південні й східні кордони зазнавали частих нападів. Одним з постійних ворогів були тюркські кочівники-печеніги, торки, берендеї, половці та інші племена, які з'явилися у Подніпров'ї в IX ст. Кордони кочовиків не були незмінними. Вони то просувалися на північ, то відступали на південь. Так, у IX—XI ст. їх північна межа проходила по р. Сулі, до оборонних ліній Русі X ст., а в XIII ст. — по р. Псьол. Поміж Ореллю і Самарою, ближче до їх гирла, були вежі половців, які за їх розташуванням щодо Києва називають заорельськими¹. На карті, складеній Б. О. Рибаківим² на основі даних давньоруських літописів, «Слова о полку Ігоревім» та книги Ідрісі, район Поорелля входив до половецького ханства Біла Куманія, володіння роду хана Боняка — одного з ватажків дніпровських половців³. С. О. Плетньова також виділяє заорельських половців, які займали землі на південь від цієї ріки⁴.

Ці висновки в основному базуються на відомостях писемних джерел. Археологічний матеріал нечисленний, оскільки розкопки тут були незначними.

Вперше археологічним вивченням Поорелля зайнявся Д. І. Яворницький⁵, який у 1905 р. напередодні XIII Археологічного з'їзду провів розкопки понад п'ятдесяті курганів. У них поруч з похованнями епохи бронзи були зафіксовані і поховання кочівників.

За радянського часу в зв'язку з великим розмахом меліоративних робіт на півдні України розгорнулись інтенсивні археологічні дослідження. В 1968 р. експедицією Інституту археології АН УРСР під ке-

¹ Кудряшев К. В. Половецкая степь. М., 1948, с. 134.

² Рыбаков Б. А. Русские земли по карте Идриси 1154 года.—КСИИМК, 1952, вып. 14, с. 43, рис. 15 б.

³ Федоров-Давыдов Г. А. Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов. М., 1966, с. 224.

⁴ Плетнева С. А. Печенеги, торки и половцы в южно-русских степях.—МИА, 1958, № 62, с. 154, рис. 1; с. 174, рис. 12.

⁵ Эварницкий Д. И. Раскопки курганов в пределах Екатеринославской губернии.—Тр. XIII АС, т. 1. М., 1907, с. 108, 109, 117.